

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه شهید مدنی آذربایجان

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه شهید مدنی آذربایجان
دانشکده الهیات و معارف اسلامی
گروه علوم قرآن و حدیث

پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد
رشته علوم قرآن و حدیث

بررسی سندی و محتوایی روایات اسرائیلی سوره‌ی اعراف در تفسیر جامع البیان
طبری

استاد راهنما:

دکتر سیفعلی زاهدی فر

استاد مشاور:

دکتر صمد عبداللهی عابد

پژوهشگر:

مژگان فلاحی

اسفند/۱۳۹۳

تبریز-ایران

تقدیم به

خدایی که آفرید جهان را، انسان را، عقل را، علم را، معرفت را، عشق را

تقدیم به

آنان که مهر آسمانی شان آرام بخش آلام زمینی ام است

به استوارترین تکیه گاهم، دستان پرمهر پدرم

به سبزترین نگاه زندگیم، چشمان سبز مادرم

که هرچه آموختم در مکتب عشق شما آموختم و هرچه بکوشم قطره ای از دریای بی کران مهربانیتان را

سپاس نتوانم بگویم.

امروز هستی ام به امید شماست و فردا کلید باغ بهشتم رضای شما

ره آوردی گران سنگ تر از این ارزان نداشتم تا به خاک پایتان نثار کنم، باشد که حاصل تلاشم نسیم گونه

غبار خستگیتان را بزداید.

بوسه بر دستان پرمهرتان

تقدیر و تشکر

نخستین سپاس و ستایش از آن خداوندی است که بنده کوچکش را در دریای بیکران اندیشه، قطره ای ساخت تا وسعت آن را از دریچه اندیشه های ناب آموزگارانی بزرگ به تماشا نشیند. لذا اکنون که در سایه سار بنده نوازی هایش پایان نامه حاضر به انجام رسیده است، بر خود لازم می دانم تا مراتب سپاس را از بزرگووانی به جا آورم که اگر دست یاریگرشان نبود، هرگز این پایان نامه به انجام نمی رسید. ابتدا از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر سیفعلی زاهدی فر که زحمت راهنمایی این پایان نامه را بر عهده داشتند، کمال سپاس را دارم.

از استاد عالی قدر جناب آقای دکتر صمد عبداللهی عابد که زحمت مشاوره این پایان نامه را متحمل شدند، صمیمانه تشکر می کنم.

هم چنین از استاد محترم سرکار خانم دکتر رقیه صادقی نیری که زحمت داوری این پایان نامه را تقبل فرمودند. صمیمانه سپاسگزارم.

و در نهایت از دوستان خوبم تشکر نموده و موفقیت و سعادتشان را خواستارم.

چکیده

یکی از مسائل حائز اهمیت در فرهنگ اسلامی، موضوع اسرائیلیات است. اسرائیلیات به قصص و خرافاتی گفته می‌شود که از مصدر یهودی و نصرانی وارد تفسیر و منابع روایی اسلامی شده است. از مهم‌ترین علل نفوذ اسرائیلیات می‌توان به شباهت و ایجاز داستان‌های قرآن و در مقابل، تفصیل کتب اهل کتاب و علاقه‌ی مسلمانان به جزئیات داستان‌های قرآنی اشاره نمود، که توسط افراد تازه مسلمان اهل کتاب از جمله: تمیم داری، کعب الاحبار، وهب بن منبه وارد منابع اسلامی شده‌اند. تفاسیر اسلامی در مواجهه با اسرائیلیات مواضع مختلفی را اتخاذ کرده‌اند. برخی تنها آنها را نقل کرده و از نقد و بررسی خودداری کرده‌اند، برخی سند این روایات را آورده‌اند ولی به جز موارد اندک، به نقد آنها پرداخته‌اند و برخی نیز پس از نقل آنها به نقدشان پرداخته‌اند. طبری در تفسیر خود انبوهی از روایات اسرائیلی را از طریق افرادی چون وهب بن منبه، ابن جریر و سدی نقل نموده که بیشتر در زمینه قصص و تاریخ انبیاء می‌باشد، در این نوشتار روایات موجود در تفسیر طبری و به طور مشخص در سوره اعراف، با توجه به معیارهای نقد محتوایی احادیث، مورد بررسی قرار گرفته است.

کلید واژه‌ها: اسرائیلیات سوره اعراف، تفسیر طبری، نقد محتوایی روایات.

فهرست

عنوان.....	صفحه.....
چکیده.....	یک.....
مقدمه.....	۱.....
فصل اول.....	۱.....
کلیات و آشنایی اجمالی با اسرائیلیات.....	۱.....
۱-۱- کلیات.....	۴.....
۱-۱-۱- تعریف و بیان مسأله.....	۴.....
۱-۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۶.....
۱-۱-۳- اهداف پژوهش.....	۶.....
۱-۱-۴- سوالها و فرضیه ها.....	۷.....
۱-۱-۵- پیشینه ی نظری و تجربی موضوع.....	۷.....
۱-۲- آشنایی کلی با اسرائیلیات.....	۸.....
۱-۲-۱- معنای لغوی اسرائیلیات.....	۸.....
۱-۲-۲- معنای اصطلاحی اسرائیلیات.....	۸.....
۱-۳- مصادر اسرائیلیات.....	۹.....
۱-۳-۱- کتب تحریف شده ی یهود و نصارا.....	۱۰.....
۱-۳-۱-۱- منابع یهود.....	۱۰.....
۱-۳-۱-۲- منابع مسیحیت.....	۱۲.....
۱-۳-۲- خیال پردازی و افسانه سرایی های مسلمان نماهای اهل کتاب.....	۱۳.....

- ۱-۴- اقسام اسرائیلیات ۱۳
- ۱-۵- عوامل و زمینه های نفوذ اسرائیلیات ۱۴
- ۱-۵-۱- حضور اهل کتاب در جزیره العرب ۱۵
- ۱-۵-۲- عظمت علمی اهل کتاب و بهره کم عربها از علم ۱۶
- ۱-۵-۳- وجوه اشتراک متون دینی یهود با قرآن کریم ۱۷
- ۱-۵-۴- اسطوره گرایی و حس کنجکاوی مسلمانان ۱۸
- ۱-۵-۵- کینه توزی و سوء نیت یهود ۱۹
- ۱-۵-۶- ممنوعیت نگارش و نقل حدیث ۱۹
- ۱-۵-۷- میدان دادن دستگاه خلافت به داستان سرایان ۲۰
- ۱-۶- مبدا ورود اسرائیلیات به تفاسیر قرآن ۲۱
- ۱-۶-۱- ورود اسرائیلیات به تفاسیر در عصر صحابه ۲۱
- ۱-۶-۲- رواج اسرائیلیات در عهد تابعین ۲۳
- ۱-۶-۳- گسترش دامنه اسرائیلیات پس از عهد تابعین ۲۴
- ۱-۷- آشنایی با مروجان اسرائیلیات در جامعه ی اسلامی ۲۴
- ۱-۷-۱- چهره های اصلی اسرائیلیات ۲۴
- ۱-۷-۱-۱- عبدالله بن سلام ۲۴
- ۱-۷-۱-۲- کعب الاحبار ۲۵
- ۱-۷-۱-۳- وهب بن منبه ۲۶
- ۱-۷-۱-۴- عبدالملک عبدالعزیز بن جریج ۲۶
- ۱-۷-۱-۵- تمیم داری ۲۷
- ۱-۷-۲- راویان اثر پذیر از دانشمندان اهل کتاب ۲۸
- ۱-۷-۲-۱- عمر بن خطاب ۲۸

- ۲۸ عبدالله بن عمر بن خطاب ۱-۷-۲-۲
- ۲۹ عبدالله بن عمرو عاص ۱-۷-۲-۳
- ۲۹ ابو هريره دوسى ۱-۷-۲-۴
- ۳۰ مجاهد بن جبر مخزومى ۱-۷-۲-۵
- ۳۰ محمد بن كعب قرظى ۱-۷-۲-۶
- ۳۱ مقاتل بن سليمان ۱-۷-۲-۷
- ۳۱ محمد بن اسحاق ۱-۷-۲-۸
- ۳۲ عكرمه ۱-۷-۲-۹
- ۴۰ ۱-۸-۸-۸-۸ دلایل پذیرش یا عدم پذیرش سخنان اهل کتاب
- ۴۰ ۱-۸-۸-۱-۱ نقد و بررسی ادله قرآنی
- ۴۱ ۱-۸-۸-۱-۱ ادله ی موافقان
- ۴۴ ۱-۸-۸-۲-۱ ادله مخالفان
- ۴۷ ۱-۸-۸-۲-۱ نقد و بررسی ادله روایی
- ۴۷ ۱-۸-۸-۲-۱ روایات دال بر جواز
- ۴۸ ۱-۸-۸-۲-۲ روایات دال بر عدم جواز
- ۴۹ ۱-۸-۹-۹-۱ مدافعان اسلام راستین و نقش برجسته ی آنها در مقابله با اسرائیلیات و مروجان آن
- ۴۹ ۱-۸-۹-۱-۱ موضع پیامبر (ص) در قبال اسرائیلیات
- ۵۵ ۱-۸-۹-۱-۱-۱ موضع تهدیدآمیز در برابر دلباختگان اهل کتاب
- ۵۶ ۱-۸-۹-۲-۱ اقدام عملی برای محو آثار خرافی اهل کتاب
- ۵۷ ۱-۸-۹-۳-۱ دعوت مسلمانان به عرضه ی روایات بر قرآن

- ۱-۹-۱-۴- دعوت مسلمانان به تمسک به ريسمان اهل بيت (عليهم السلام)..... ۵۷
- ۱-۹-۲- موضع ائمه اطهار در قبال اسرئيليات..... ۵۲
- ۱-۹-۲-۱- موضع امام علي (ع) در قبال اسرئيليات..... ۵۳
- ۱-۹-۲-۲- موضع امام صادق (ع)..... ۵۹
- ۱-۱۰-۱- موضع گيري تفاسير در برابر اسرئيليات..... ۵۴
- ۱-۱۰-۱- تفسير مفاتيح الغيب (التفسير الكبير)..... ۵۴
- ۱-۱۰-۲- تفسير المنار..... ۵۵
- ۱-۱۰-۳- تفسير الميزان..... ۵۶
- ۱-۱۰-۴- تفسير نمونه..... ۵۷
- ۱-۱۱- معرفی اجمالی طبری و تفسیرش..... ۵۸
- ۱-۱۱-۱- نظر علما درباره تفسیر طبری..... ۵۹
- ۱-۱۱-۲- مشخصات ظاهری تفسیر طبری..... ۶۰
- فصل دوم (نمونه های اسرئيليات در سوره ی اعراف)..... ۵۰
- ۱-۲- اسرئيليات و ميزان در قيامت..... ۶۰
- ۲-۲- اسرئيليات و داستان آدم (ع)..... ۶۳
- ۱-۲-۲- اسرئيليات و برهنگی آدم و حوا (عليهما السلام) قبل از خوردن از شجره ممنوعه..... ۶۴
- ۲-۲-۲- اسرئيليات و میوه ی درخت ممنوعه..... ۶۶
- ۳-۲-۲- اسرئيليات و نحوه فریب آدم و حوا (عليهما السلام)..... ۶۸
- ۴-۲-۲- اسرئيليات و پوشش آدم و حوا (عليهما السلام)..... ۷۲
- ۳-۲- اسرئيليات و داستان آفرینش..... ۷۴
- ۴-۲- اسرئيليات و آب حیات بخش..... ۷۸

۸۱	۵-۲- اسرائیلیات و عهدی که از بشر گرفته شد
۸۳	۶-۲- اسرائیلیات و عصای حضرت موسی(ع)
۸۴	۱-۶-۲- اسرائیلیات و روایات مربوط به اندازه و شکل مار
۸۵	۲-۶-۲- اسرائیلیات و مذکر بودن مار موسی(ع)
۸۵	۳-۶-۲- اسرائیلیات و تعداد افراد کشته شده توسط مار حضرت موسی(ع)
۸۷	۷-۲- اسرائیلیات و تعداد ساحران فرعون
۸۹	۸-۲- اسرائیلیات و درخواست رویت موسی(ع)
۹۴	۹-۲- اسرائیلیات و تجلی خدا به قدر انگشت
۹۵	۱۰-۲- اسرائیلیات و الواح موسی(ع)
۹۶	۱-۱۰-۲- اسرائیلیات و نوشتن الواح توسط خداوند
۹۶	۲-۱۰-۲- اسرائیلیات و جنس الواح
۹۸	۱۱-۲- اسرائیلیات و علت هلاکت قوم موسی(ع)
۱۰۶	۱۲-۲- اسرائیلیات و نفی رحمت عامه الهی
۱۱۰	۱۳-۲- اسرائیلیات و قوم موسی(ع)
۱۱۴	۱۴-۲- اسرائیلیات و نجات سکوت کنندگان
۱۲۲	۱۵-۲- اسرائیلیات و عالم ذر
۱۲۷	۱۶-۲- اسرائیلیات و مکان هبوط آدم(ع)
۱۲۹	۱۷-۲- اسرائیلیات و داستان بلعام بن باعورا
۱۳۳	۱۸-۲- اسرائیلیات و آفرینش حوا
۱۳۶	۱۹-۲- اسرائیلیات و شرک آدم و حوا(علیهما السلام)
۱۴۷	فهرست منابع
Abstract:	چکیده انگلیسی

مقدمه

لفظ اسرائیلیات، جمع اسرائیلیه، قصه و حادثه‌ای است که از مصدر اسرائیلی روایت شود. اسرائیل، همان یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم، پدر دوازده سبط است که به یهود منسوب‌اند و به آنان بنی اسرائیل نیز گفته می‌شود. علمای تفسیر و حدیث، اسرائیلیات را در معنای وسیع‌تر از قصص یهودی به کار برده‌اند. در اصطلاح آنها، هر آنچه از اساطیر قدیمی که وارد تفسیر و حدیث شده و مصدر یهودی یا نصرانی یا غیر آن دو را دارد، شامل می‌شود.

برخی معتقدند، اگرچه واژه‌ی «اسرائیلیات» به ظاهر رنگ یهودی دارد، ولی مراد از آن، معنایی گسترده‌تر است و هر آنچه را که رنگ و جلوه‌ای از یهود و مسیحیت دارد و متأثر از فرهنگ یهودی و مسیحی است، شامل می‌شود؛ پس بدین ترتیب، اسرائیلیات از باب تغلیب به هر دو فرهنگ یهودی و نصرانی اطلاق می‌شود. عمده‌ی این روایات اسرائیلی از دانشمندان یهودی و نصرانی نظیر عبدالله بن سلام، کعب الاحبار، وهب بن منبه، تمیم داری و ابن جریر و ... نقل شده است. بنابراین اسرائیلیات خرافات و اوهامات بی‌ارزشی است که وارد فرهنگ اسلامی شده و صراحتاً مخالف عقاید اسلامی، عقل و نقل صحیح است و غالباً عصمت انبیاء را نیز خدشه‌دار می‌سازد، به علاوه، بهانه‌ای به دست مستشرقان و عیب‌جویان است تا دین اسلام را دینی آکنده از خرافات، اوهام و افسانه‌های بی پایه و مخالف مبانی عقلی و علمی جلوه دهند.

از آن‌چه ذکر شد اهمیت و جایگاه ویژه این بحث روشن می‌شود؛ چرا که سعی در شناخت آنها و حذفشان از تفاسیر، در واقع سعی در پالایش فرهنگ اسلامی و ارائه‌ی چهره واقعی قرآن و اسلام بر همگان است.

متأسفانه کتاب‌های تفسیری، آکنده از این نوع روایات است. بسیاری از مفسران، از جمله طبری، در مقام تفسیر آیات مربوط به چگونگی آفرینش، تاریخ گذشتگان و یا پدیده‌های غیبی و ... به نقل این روایات پرداخته‌اند و آن‌ها را به عنوان تفصیلی بر اجمال قرآن یا حتی به عنوان اطلاع‌رسانی آورده‌اند. اگرچه بیشتر اسرائیلیات در آثار مفسران اهل سنت، وجود دارد ولی در برخی از تفاسیر شیعه نیز، این روایات به چشم می‌خورند.

علاوه بر تفاسیر منسوب به صحابه و تابعین مانند ابن عباس، مجاهد، مقاتل بن سلیمان و... که منبع اسرائیلیات هستند، برخی از تفاسیری که در قرن‌های بعدی نوشته شده و از نظم و ترتیب بهتری نیز برخوردارند، آکنده از چنین روایاتی هستند؛ برای نمونه می‌توان به جامع البیان طبری و درالمنثور سیوطی اشاره کرد. در این پژوهش سعی بر این است که تعریف کامل و جامعی از اسرائیلیات، انگیزه‌ها و دلایل ورود اسرائیلیات به تفاسیر و در مباحثی مهم‌تر و گسترده‌تر به شناخت و نقد روایات اسرائیلی ذیل سوره اعراف در تفسیر طبری ارائه شود.

فصل اول

کلیات و آشنایی اجمالی با اسرائیلیات

در این فصل از تحقیق، لازم است به مباحث بنیادی پرداخته شود؛ لذا پس از کلیات و مباحث آشنایی با اسرائیلیات، که شامل معنا شناسی و مصادر اسرائیلیات می‌شود تلاش گردیده تا به تاریخچه‌ی مختصری از اسرائیلیات اشاره شود و سپس به چهره‌های معروف مروج اسرائیلیات و موضع معصومین و در قسمت آخر به تفاسیر مهمی که اسرائیلیات را نقد نموده‌اند و معرفی اجمالی طبری و تفسیرش پرداخته شود.

۱-۱-۱- کلیات

۱-۱-۱-۱- تعریف و بیان مسأله

اسرائیلیات جمع اسرائیلیه، به داستان یا اسطوره‌ای که از منبع اسرائیلی روایت شود، اطلاق می‌گردد. لفظ اسرائیل، عبری و یکی از القاب یعقوب نبی (ع) می‌باشد، یهودیان چون به یعقوب (ع) منتسب هستند، به بنی اسرائیل مشهور گشته‌اند (معرفت، ۱۴۱۹ق، ۷۹).

در اصطلاح علمای تفسیر، اسرائیلیات به افسانه‌های قدیمی گفته می‌شود که از یهودیان یا مسیحیان و مانند آنها سرچشمه گرفته و احادیث و تفاسیر اسلامی را تحت تأثیر خود قرار داده است (ذهبی به نقل از محمد قاسمی، ۱۳۸۸ش، ۱۱).

ریشه‌های تاریخی نفوذ اسرائیلیات در فرهنگ اسلامی (اعم از تاریخ و تفسیر و...) را می‌توان، از یک سو در اشتراک فراوان متون دینی یهود با دین اسلام، ایجاز داستان‌های قرآن کریم و اطناب در داستان‌های اهل کتاب، حرص و ولع مسلمانان برای شنیدن افسانه‌های بافته‌ی اهل کتاب (دیاری، ۱۳۸۳ش، ۴۶) و از سوی دیگر در خصومت اهل کتاب با مسلمانان جست و جو کرد (ابوریه، بی‌تا، ۱۴۵).

به اذعان اکثر محققان حرکت خزنده‌ی اسرائیلیات به تفاسیر از عصر صحابه آغاز می‌شود (محمد قاسمی، ۱۳۸۸ش، ۱۷۴) که در این میان کعب‌الاحبار، عبدالله بن سلام و وهب بن منبه جزء مروجان اصلی این احادیث بودند. این جریان در عصر تابعین، سیرصعودی را طی کرد؛ به نحوی که علاوه بر نقل روایات اسرائیلی از صحابه، خود نیز به این امر اقدام کردند.

با توجه به علاقه‌ی اعراب به قصص، گستره‌ی اسرائیلیات غالباً مربوط به تبیین آیاتی می‌باشد که مربوط به سرگذشت پیامبران پیشین و حوادث گذشته است.

میزان اثرپذیری تفاسیر از اسرائیلیات متفاوت است؛ برخی چون جامع‌البیان طبری و درالمنثور سیوطی سرشار از اسرائیلیات هستند. بدین جهت بررسی و ارزیابی این روایات ضرورتی ویژه دارد؛ لذا تحقیق حاضر درصدد آن است که با بررسی سندی و متنی روایات ذیل آیات سوره‌ی اعراف و مراجعه به کتب تفسیری معتبر، این روایات را از روایات صحیح تمایز و تشخیص دهد.

نمونه‌ای از اسرائیلیات در تفسیر طبری ذیل آیات ۱۸۹ و ۱۹۰ سوره اعراف (هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنُكَونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ؛ اوست آن کس که شما را از نفس واحدی آفرید، و جفت وی را از آن پدید آورد تا بدان آرام گیرد. پس چون (آدم) با او (حوا) در آمیخت باردار شد، باری سبک و (چندی) با آن (بار سبک) گذرانید، و چون سنگین بار شد، خدا، پروردگار خود را خواندند که اگر به ما (فرزندی) شایسته عطا کنی قطعاً از سپاسگزاران خواهیم بود و چون به آن دو، (فرزندی) شایسته داد، در آنچه (خدا) به ایشان داده بود، برای او شریکانی قرار دادند، و خدا از آنچه (با او) شریک می‌گردانند برتر است) نقل شده است.

در تفسیر طبری در ذیل آیات مربوطه در روایتی که آن را به ابن عباس منسوب کرده‌اند، آمده است: حوا برای آدم فرزندان به دنیا می‌آورد. اما هیچ کدام از آنها زنده نمی‌ماند، تا اینکه روزی ابلیس نزد آنان آمد و گفت: اگر شما نام فرزندان را چیزی جز آنچه تاکنون نام می‌نهادید انتخاب کنید، آنها زنده خواهند ماند، آنها نیز به توصیه‌ی او گوش فرا دادند و نامش را عبدالحرث نامیدند. و در همین مورد است که خداوند تبارک و تعالی این آیات را نازل فرموده است (طبری، بی‌تا، ۱۷۳/۹).

همچنین قتاده از حسن بصری و وی نیز از سمره به نقل از رسول خدا (ص) روایتی شبیه همین مضمون را آورده است (همان، ۱۷۳/۹).

نقد و بررسی روایات: الف) محققان سند چنین احادیثی را مخدوش دانسته‌اند. به عنوان مثال، حسن بصری هیچ‌گاه سمره را ملاقات نکرده و از وی چیزی نشنیده است. پس این حدیث مرسل^۱ خواهد بود (طوسی، بی‌تا، ۵۵/۵). به علاوه، راوی چنین حدیثی سمره بن جندب است، که از دروغ‌گویان و کذابان مشهور بوده است. ب) با توجه به محذورات عقلی و اعتقادی نیز، اکثر مفسران چنین روایتی را مطرود می‌دانند، همانطور که قرطبی اشاره داشته است؛ حضرت آدم(ع) و حوا یکبار اثر ناگوار تبعیت از وساوس ابلیس را تجربه کرده‌اند و همین کافی بود که تا ابد از آن ملعون پرهیز کنند (قرطبی، ۱۳۸۴ق، ۳۳۸/۷). علامه طباطبایی نیز در این باره می‌گوید: «این احادیث همه جعلی و از دسیسه‌هایی است که اسرائیلی‌ها وارد روایات ما کرده‌اند» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۳۷۸/۸). محمد رشید رضا هم می‌نویسد: این روایات با وجود کثرت ناقلان آن، غریب و ضعیف هستند و همگی از دسیسه‌های اسرائیلی به شمار می‌روند. و قابل اعتماد نیستند به خصوص اگر در بردارنده مطالبی خلاف شرع یا علوم صحیح باشند (رشید رضا، ۱۹۹۰م، ۴۳۵/۹).

۱-۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

۱- از آنجا که سنت به عنوان ثقل اصغر در کنار قرآن (ثقل اکبر) برای هدایت جامعه بشری و رسیدن به سعادت و در نتیجه نائل شدن به قرب الهی تا روز قیامت قرار دارد و در امر تفسیر و توضیح آیات قرآنی نیاز به وجود روایات، امری آشکار و بدیهی می‌باشد. بنابراین تشخیص و تمیز روایات معتبر از غیر معتبر، ضروری است.

۲- انجام پژوهش حاضر می‌تواند تحقیق کوچکی در حوزه‌ی روایات اسرائیلی باشد.

۱-۱-۳- اهداف پژوهش

- ۱- بررسی میزان و تاثیر اسرائیلیات در سوره اعراف در تفسیر جامع البیان طبری
- ۲- بررسی نقش روایات اسرائیلی در تفسیر جامع البیان طبری.

^۱ «مرسل» حدیثی را گویند که شخصی که خود حدیث را از پیامبر یا امام نشنیده، بدون وساطت صحابی مستقیماً از معصوم نقل کند و گاهی نیز بر حدیثی که بیش از یک نفر از سلسله سند حذف شده، اطلاق می‌شود حدیث مرسل از اقسام حدیث ضعیف به شمار می‌رود (شانه‌چی، ۱۳۶۲ش، ۸۰)

۳- یافتن روش صحیح برای نقد و بررسی روایات .

۱-۱-۴-سوالها و فرضیه‌ها

سؤالها:

۱- میزان و حوزه‌ی تأثیر اسرائیلیات در تفسیر سوره‌ی اعراف جامع‌البیان طبری چیست؟

۲- روایات اسرائیلی در رویکرد تفسیری طبری چه نقشی دارد؟

۳- بهترین روش تشخیص روایات اسرائیلی در این تفسیر چیست؟

فرضیه‌ها:

۱- اسرائیلیات تأثیر زیادی در تفسیر سوره‌ی اعراف جامع‌البیان طبری به ویژه در حوزه‌ی قصص و سرگذشت انبیاء گذاشته است.

۲- طبری با توجه به مشرب روایی خویش احادیث اسرائیلی را به عنوان یکی از منابع تفسیر آیات الهی قرار داده است.

۳- بررسی و نقد سند و محتوا، بهترین روش تشخیص روایات اسرائیلی، از دیگر روایات می‌باشد.

۱-۱-۵-پیشینه‌ی نظری و تجربی موضوع

با توجه به نقش و اهمیتی که اسرائیلیات در تفاسیر ایفاء می‌کنند، در این زمینه به طور کلی، تحقیقاتی صورت گرفته است؛ از جمله کتبی که به اسرائیلیات و نقش آنها اشاره کرده است: الاسرائیلیات و الموضوعات فی کتب التفسیر اثر محمد ابو شهبه، التفسیر و المفسرون اثر محمد حسین الذهبی، التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشيب اثر محمد هادی معرفت و پژوهشی در باب اسرائیلیات در تفاسیر قرآن از محمد تقی دیاری می‌باشند.

پایان نامه‌هایی نیز به نام "اسرائیلیات و تأثیر آن در تفاسیر قرآن" نوشته‌ی محمد حسین میر صادقی در دانشگاه تربیت مدرس یا "بررسی اسرائیلیات در قصص انبیاء" نوشته‌ی مژگان نجفی در دانشکده اصول-الدین تهران هم چنین "بررسی روایات اسرائیلی تفسیر سوره‌ی بقره در جامع‌البیان طبری" نوشته‌ی فاطمه پژوهیده در دانشگاه شهید مدنی آذربایجان تدوین شده است؛ ولی باتوجه به این که در زمینه‌ی

جمع‌آوری و بیان روایات اسرائیلی در تفسیر جامع‌البیان طبری کار جدی صورت نگرفته است، لذا تحقیق حاضر در صدد پرداختن به این موضوع، خصوصاً در سوره‌ی اعراف می‌باشد.

توضیحی درباره‌ی سند: اکثر روایات به راویان مشهور اسرائیلی می‌رسند و از این نظر ضعیف اند و نیاز به بررسی سندی ندارند، آنهایی هم که دارای سند صحیح هستند صحت سند آنها، روایت را معتبر نمی‌کند؛ چون از نظر متنی روایات باطل هستند.

۲-۱- آشنایی کلی با اسرائیلیات

۲-۱-۱- معنای لغوی اسرائیلیات

واژه‌ی اسرائیلیات جمع اسرائیلیه و منسوب به اسرائیل، لقب حضرت یعقوب (ع) است؛ به همین دلیل فرزندان او را، اعم از نسبی و ایمانی، بنی اسرائیل می‌گفتند (ابوشهبه، بی تا، ۱۳؛ معرفت، ۱۴۱۹ ق، ۷۹/۲). واژه-ی «اسرائیل» در قرآن کریم، دو بار در آیات، (۹۳ سوره آل عمران) «كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلاًّ لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ» و (۵۸ سوره مریم) «مِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ...» و واژه‌ی «بنی اسرائیل» چهل و دو بار به کار رفته است. که در تمام موارد به همین معناست؛ در مورد علت نامیدن حضرت یعقوب (ع) به این لقب، نظرات گوناگونی وجود دارد که برخی از آن‌ها، خود از اسرائیلیاتی هستند که ریشه در تورات دارند؛ چرا که بر اساس اسطوره‌ای در تورات، حضرت یعقوب (ع) در جریان کشتی‌گرفتن با خدا پیروز می‌شود و این لقب (اسرا: غلبه کننده، ئیل: خدا) بر ایشان اطلاق می‌گردد (معرفت، ۱۴۱۹ ق، ۸۰/۲-۷۹). ولی در تفاسیر اسلامی، اسراء به معنای عبد و ئیل به معنای الله است؛ لذا اسرائیل یعنی عبدالله «بنده خدا» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ۲۸۶/۱۲).

۲-۲-۱- معنای اصطلاحی اسرائیلیات

واژه «اسرائیلیات» از اصطلاحاتی است که متقدمان آن را به کار نبرده‌اند و تنها در آثار محدثان و اندیشمندان متأخر به کار رفته است (نعناعه، ۱۳۹۰ ق، ۷۲-۷۳).

ذهبی در معنای اسرائیلیات تعریف جامعی می‌نویسد: «واژه اسرائیلیات، گرچه ظاهراً نشان‌گر نفوذ فرهنگ یهود در تفاسیر است، اما مقصود ما از اسرائیلیات، مفهومی گسترده‌تر و فراگیرتر از این است و آن عبارت است از: تاثیرپذیری تفاسیر از فرهنگ یهودی و مسیحی و غلبه رنگ این دو فرهنگ و مانند آنها بر تفاسیر؛ اما از آنجا که از صدر اسلام تا زمان گسترش آن، همواره یهودیان بیش از سایرین با مسلمانان معاشرت داشتند و از نظر تعداد هم، بیش از هم قطاران خود بودند، به همین جهت در مقایسه با مسیحیت و سایر فرقه‌ها بیشترین تاثیر را در تفاسیر و سایر منابع اسلامی برجای گذارده‌اند» (ذهبی، بی تا، التفسیر و النفسون، ۱/۱۶۵).

آل‌جعفرمی‌گوید: «در اصطلاح مفسران و محدثان، اسرائیلیات شامل داستان‌های خرافی و اساطیری می‌شود که وارد احادیث و تفاسیر اسلامی شده؛ گرچه منشاء آنها یهودی یا مسیحی نباشد» (آل‌جعفر، به نقل از محمد قاسمی، ۱۳۸۸ ش، ۱۰؛ حریری، ۱۳۸۴ ش، ۴۰/۱).

فان فلوتن نیز می‌نویسد: «علمای اسلام واژه‌ی اسرائیلیات را، بر تمام عقاید غیر اسلامی، به خصوص آن دسته از عقاید و افسانه‌ها و خرافاتی که یهود و نصارا از قرن اول هجری در دین اسلام وارد کرده‌اند، اطلاق می‌کنند.» (فان فلوتن، السیاده العربیه و الشیعہ و الاسرائیلیات فی عهد بنی امیه، به نقل از محمد قاسمی، ۱۳۸۸ ش، ۱۰) در این پایان‌نامه، اسرائیلیات در معنی اخیر به کار رفته است.

۱-۳- مصادیر اسرائیلیات

پس از آشنایی با مفهوم اسرائیلیات، آنچه بسیار اهمیت دارد، آن است که بدانیم روایات اسرائیلی و ساختگی و داستان‌های مجعولی که پا در حوزه‌ی فرهنگ اسلامی نهاده‌اند، از چه آبشخوری سیراب شده‌اند و از ماهیت اصلی و سرچشمه‌ی این گونه افسانه‌ها و حکایت‌ها که حجم زیادی از کتب تفسیری، روایی و تاریخی مسلمانان را اشغال کرده، پرده برداریم.

می‌توان گفت که اسرائیلیات از دو منبع اصلی سرچشمه گرفته‌اند:

۱-۳-۱- کتب تحریف شده‌ی یهود و نصارا

بسیاری از اسراییلیات و مسیحیات، ریشه در منابع تحریف شده‌ی یهود و نصارا دارد که با دقت نظر می‌توان دریافت برخی داستان‌های خرافی و اساطیر و اباطیل مندرج در کتب آنها با رنگ و لعابی جدید وارد احادیث و تفاسیر اسلامی شده و فرهنگ اسلامی را متأثر ساخته است.

۱-۳-۱-۱- منابع یهود

کتاب آسمانی یهودیان برگرفته از دو قسمت اصلی، به نام‌های تورات و تلمود است که بعدها در زمان مسیحیان به «عهد عتیق» معروف شد.

الف) تنخ: یهودیان کتاب آسمانی خود را تنخ می‌نامند،^۲ که همان عهد عتیق مسیحیان است. بنابراین، عهد عتیق، نامی است که مسیحیان در مقابل عهد جدید خود به کتاب یهودیان داده‌اند (توفیقی، ۱۳۸۵ش، ۹۷). بخش تاریخی عهد عتیق، مشتمل بر ۱۷ کتاب است که ۵ کتاب اول آن «تورات» نامیده می‌شود و نام دیگر آن «پنتاتوک» یعنی پنج کتاب یا اسفار خمسه است (همان). تورات واژه‌ای است عبری که از «توره» گرفته شده و به معنای هدایت، ارشاد، قانون و شریعت است (سوسه، بی تا، ۱۴۸). به گفته‌ی بوکای، از آنجا که حکایت‌های این کتاب چهار چوبی است، برای شرح مقررات مربوط به زندگی دینی و اجتماعی قوم یهود، آن را تورات یا قانون نامیده‌اند (بوکای، ۱۳۸۸ش، ص ۲۴). تورات شامل پنج کتاب و رساله است که هر کدام را به نام «سِفر» که به معنای کتاب و رساله است، خوانده‌اند و یهودیان معتقدند که مضامین آن به طور مستقیم از جانب (یَهُوه) خداوند اسرئیل به موسی وحی شده و او به اسراییلیان ابلاغ کرده است. این پنج کتاب عبارتند از: ۱- سفر پیدایش. ۲- سفر خروج. ۳- سفر لاویان (کتاب داوران و کاهنان دینی). ۴- سفر اعداد. ۵- سفر تثنیه (محمد قاسمی، ۱۳۸۸ش، ۱۵-۱۴).

ب) تلمود: کلمه‌ی «تلمود» به معنای «آموزش»، از فعل ثلاثی عبری «لَمَدَ یعنی یاد دادن» گرفته شده است و با واژه‌ی رباعی «تلمیذ» و مشتقات آن در زبان عربی ارتباط دارد. تلمود به کتابی بسیار بزرگ اطلاق می‌شود که احادیث و احکام یهود را دربردارد و درواقع، تفسیر و تاویل تورات است و آن را «تورات

^۲ این واژه از سه حرف «ت» تورات (به عبری تورا)، «ن» انبیاء (به عبری نوئیم)، «خ» مکتوبات (به عبری کتوبیم) با تبدیل «ک» به «خ» طبق قواعد آن زبان ساخته شده است.